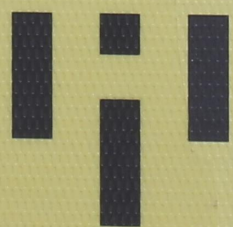

Max Weber

Protestantská
etika a duch
kapitalismu

ARGO

Ještě předtím je ale třeba přičinit několik poznámek. Zaprvé o zvláštěnostech předmětu, o jehož historický výklad se jedná, zadruhé o smyslu, v němž je při našem zkoumání takové vysvětlení vůbec možné.

2. „Duch“ kapitalismu

V názvu této studie jsme použili poněkud neskromně znějící pojem „*duch* kapitalismu“. Jak mu rozumět? Při pokusu podat jeho „definici“ okamžitě vyvstanou určité potíže, které spočívají v povaze účelu zkoumání.

Jestliže vůbec lze nalézt objekt poznání, pro nějž by onen obrat měl smysl, tak to může být výhradně „historické individuum“, tzn. komplex souvislostí v určité dějinné skutečnosti, ze které pojmově vytváříme celek s ohledem na jeho *kulturní význam*.

Ale takto chápaný historický pojem nelze definovat (tzn. „vyomezit“) podle schématu „genus proximum, differentia specifica“, nýbrž musí být postupně sestavován z podstatných složek své jedinečné dějinné skutečnosti, a to proto, že se obsahově týká určitého jevu, který je pro nás důležitý jen ve své individuální zvláštnosti. Definitivní pojmové uchopení proto nemůže stát na začátku, ale až na konci zkoumání. Jinak řečeno, teprve v průběhu výkladu a jako jeho podstatný výsledek se ukáže, jak lze co nejlépe, tzn. z hledisek, jež jsou pro nás zajímavá, co nejužitečněji formulovat, co zde chápeme jako „duch“ kapitalismu. Tato hlediska (ještě o nich bude řeč), v jejichž perspektivě mohou být analyzovány ony historické jevy, které zde zkoumáme, nejsou opět jediná možná. Z jiných hledisek by se zde, podobně jako u každého historického jevu, dospělo k jiným

rysům jakožto „podstatným“. Z toho ale vyplývá, že neplatí, že „duchem“ kapitalismu se nutně může a musí rozumět *jen* to, co se *nám* na něm v našem pojetí jeví jako zásadní. To vyplývá z povah „historické pojmotvorby“, která pro své metodické účely nevměstňuje skutečnost do abstraktních rodových pojmů, nýbrž usiluje o to, aby ji včlenila do konkrétních genetických souvislostí a propůjčila jí nevyhnutelně specificky *individuální* zabarvení.

Máme-li přesto dosáhnout určení objektu, o jehož analýzu a historické vysvětlení se jedná, nemůže jít o pojmovou definici, nýbrž zprvu jen o provizorní *znázornění* toho, co se zde chápe jako „duch“ kapitalismu. Takovéto znázornění je totiž pro porozumění předmětu zkoumání vsutku nepostradatelné. A proto využijeme jeden dokument onoho „ducha“, jenž to, oč zde jde především, obsahuje v téměř klasické čistotě. A přitom má tu výhodu, že postrádá *jakýkoli* přímý vztah k náboženství, a je tudíž pro naše téma „bezpředpokladový“: „Mysli na to, že *čas jsou peníze*; kdo by denně mohl svou prací vydělat deset šilinků a jde se na půl dne procházet nebo prolenuší čas ve svém pokoji, ten, byť utratil za své rozptýlení jen šest pencí – nesmí počítat jen je, neboť kromě toho ještě vydal či spíše vyhodil pět šilinků.

Mysli na to, že *úvěr jsou peníze*. Jestliže někdo u mě ponechá své peníze, i když jsou splatné, tak mi daroval své úroky, nebo to, co jsem s nimi během této doby mohl začít. Jedná se o mnoho, když má člověk dobrý a velký úvěr a dovede ho dobře používat.

Mysli na to, že peníze *mají plodnou a úrodnou povahu*. Peníze mohou produkovat peníze a jejich „potomci“ mohou vynášet ještě více, a tak dále. Dobře investovaných pět šilinků představuje šilinků šest, po dalším obratu sedm šilinků a tři pence a tak dále až do sta liber šterlinků. Čím více je peněz, tím více

při obratu produkují, takže užitek roste rychleji a stále rychleji. Kdo zabije bachyni, zničí tím celé její potomstvo až do tisícího kolena. Kdo promrhá pětišilink, *zabíjí* vše, co jím mohl vyrobit: celé proudy liber šterlinků.

Mysli na to, že – jak říká přísloví – *dobry počtář* je pánem všech peněženek. Kdo je známý tím, že platí přesně ve slíbenou dobu, ten si může kdykoli vypůjčit peníze, jež jeho přátelé zrovna nepotřebují.

To se někdy velice hodí. Kromě píle a uměřenosti není nic užitečnějšího, má-li to mladý muž ve světě *někam dotáhnout*, než přesnost a spravedlnost ve všech jeho obchodech. Proto si nikdy nenechávej vypůjčené peníze ani o hodinu déle, než jsi slíbil, aby ti hněv, jež to způsobí, neuzavřel portmonku tvého přítele.

Muž, který dbá na svou důvěryhodnost, si musí všimnout i nejbezávadnějších událostí, které mají vliv na úvěr. Úder tvého kladiva, který tvůj věřitel slyší v pět hodin ráno nebo v osm večer, ho uspokojí na šest měsíců. Když tě však spatří za kulečnickým stolem, nebo zaslechne tvůj hlas v hostinci v době, kdy bys měl pracovat, tak se ti hned příští ráno připomene se splátkou a bude žádat peníze, dříve než je budeš mít k dispozici.

Mimoto zmnožuje tvůj úvěr, když myslíš na svoje dluhy a když se *chováš* jako starostlivý a čestný muž.

Chraň se, abys všechno, co máš, pokládal za své vlastnictví a podle toho také žil. Tomuto klamu podléhají mnozí, kteří mají úvěr. Abys tomu zabránil, veď si přesné účty o výdajích a příjmech. Nelituj námahy a dbej na jednotlivosti, neboť díky tomu zjistíš, jak se překvapivě malé výdaje mění ve velké sumy, a uvědomíš si, co se dalo uspořit a co se v budoucnosti uspořit bude moci...

20— Můžeš ročně vydělat sto liber ze šesti za předpokladu, že jsi mužem známým svou rozumností a počestností. Kdo denně bez užitku vydává groš, vydává bez užitku šest liber ročně, a to

je cena užitku ze sta liber. Kdo denně promrhá svůj čas v hodnotě jednoho groše (byť by to bylo jen pár minut), ten – počítáme-li den za dnem – ztrácí výsadu zužitkovat sto liber ročně. Kdo zbytečně promrhá čas v hodnotě pěti šilinků, ztrácí pět šilinků, které by tak rovnou mohl hodit do moře. Kdo ztratí pět šilinků, ten ztrácí nejen tuto částku, ale i vše, co by mohl vydělat, kdyby je vložil do své živnosti, což však, když mladý muž dospěje do vyššího věku, naroste ve značnou sumu.“

Je to Benjamin Franklin,²⁵ kdo nám káže v těchto větách, jimž se posmívá Ferdinand Kürnberger ve svých duchaplných a jedovatých „amerických kulturních obrazcích“ jako údajnému yankeeovskému vyznání víry.²⁶ Nikdo nebude pochybovat, že z nich charakteristickým způsobem promlouvá „duch kapitalismu“. Ale stejně tak nebude nikdo tvrdit, že právě v nich je obsaženo vše, co lze tímto „duchem“ rozumět. Setrváme-li ještě okamžik na tomto místě, jehož životní moudrost Kürnbergerův „unavený Amerikou“ shrnuje slovy „z dobytka se získává lůj, z člověka peníze“, pak nás jako zvláštnost této „filozofie lakomství“ napadne ideál čestného muže *hodného úvěru*, a především myšlenka, že jednotlivec je *povinen* starat se o zvětšování svého kapitálu jako o účel sám o sobě. Podstatné především je, že se zde opravdu nekáže žádná jednoduchá technika života, nýbrž specifická „etika“, jejíž porušování se pojednává nejen jako pošetilost, ale jako určité opomíjení povinnosti. Nejsme zde poučováni pouze o „obchodnické moudrosti“ – toho je i jinde tak jako tak dost. Je to *étos*, co se tu vyjadřuje, a právě v této kvalitě nás zajímá.

Jakub Fugger odmítl jako malomyslnost radu jistého obchodního partnera, který odešel na odpočinek a nyní ho vybízí, aby učinil totéž, jelikož si už nahromadil dost majetku a měl by nechat hromadit také ostatní. Jestliže mu odpověděl, že „on [Fugger] má úplně jiný cíl, a sice shromažďovat, kolik jen může“,²⁷

pak se tento „duch“ zjevně liší od Franklinova. Co se zde projevuje jako výplod obchodnické odvahy a osobního, morálně indiferentního sklonu,²⁸ nabývá u Franklina charakteru *eticky* zabarvené maximy životního způsobu. V tomto specifickém smyslu zde pracujeme s pojmem „duch kapitalismu“.²⁹ S ohledem na položenou otázku se rozumí samo sebou, že zde máme na mysli moderní, západoevropsko-americký kapitalismus. „Kapitalismus“ jinak existoval v Číně, Indii, Babylonu, v antice i ve středověku. *Postrádal však právě, jak uvidíme, onen specifický étos.*

Franklin uplatňuje veškerá svá morální napomenutí v utilitistickém smyslu: počestnost je *užitečná*, jelikož přináší úvěr, právě tak jako přesnost, píle, uměřenost, a právě *proto* jsou tyto vlastnosti ctnostmi. Z toho by mimo jiné vyplývalo, že tam, kde například *zdání* počestnosti koná stejnou službu, postačuje toto *zdání*, zatímco zbytečný nadbytek této ctnosti by se musel Franklinovi jevit zavrženíhodný jako neproduktivní plýtvání. Vskutku: kdo čte ve Franklinově vlastním životopise, jak se „obrátil“ k těmto ctnostem,³⁰ nebo vůbec výklady o užitku, založeném na přísném dodržování *zdání* skromnosti, horlivého upozadování vlastních zásluh za účelem dosažení všeobecného uznání, musí nutně dojít k závěru, že podle Franklina jsou jak tyto, tak také všechny ostatní ctnosti ctnostmi *jen potud*, pokud jsou člověku v konkrétním případě *užitečné*, a že surogát čistého *zdání* postačuje všude tam, kde poskytuje stejnou službu. K témuž vedou i jeho výklady o užitku, založeném na přísném dodržování *zdání* skromnosti a horlivém upozadování vlastních zásluh s cílem dosáhnout všeobecného uznání.³¹ Jedná se vskutku o nevyhnutelný důsledek striktního utilitarismu. Zdá se, že to, co jsou Němci navyklí pociťovat na ctnostech amerikanismu jako „pokrytectví“, je zde přistiženo in flagranti. Jenže tak jednoduché to v žádném případě není. Vlastní charakter Benjaminu Franklina,

tak jak vystupuje najevo ve vždy vzácné počestnosti jeho autobiografie, jakož i okolnost, že samotný fakt uvědomění si „užitečnosti“ odvozuje ze zjevení a Boha, jenž ho tak chtěl předurčit ke ctnosti, ukazují, že se zde předkládá přece jen něco jiného než jen přizdobování egocentrických zásad. „Vrcholným dobrem“ této etiky je přece získávání peněz a stále většího množství peněz při co nejpřísnějším vyhýbání se jakémukoli nevázanému požitku. A přitom je naprosto oproštěno od veškerých eudaimonistických nebo vůbec hédonistických hledisek, jsouc myšleno jako čistý sebeúčel, takže se to oproti „štěstí“ nebo „užitku“ jednotlivce jeví rozhodně jako něco zcela transcendentního a naprosto iracionálního.³² Člověk se tu orientuje na zisk jako na účel svého života, nikoli jako na prostředek k uspokojování svých materiálních životních potřeb. Toto z hlediska přirozeného cítění úplně nesmyslné převrácení tak říkájíc „přirozeného“ stavu věcí je nyní zcela zřejmě vůdčím motivem kapitalismu, stejně jako cizí člověku, jenž nebyl jeho duchem zasažen. Jenže je zde zároveň obsažena řada pocitů, které se úzce dotýkají určitých náboženských představ. Jestliže si totiž položíme otázku, *proč* se mají „z lidí dělat peníze“, tak na to Benjamin Franklin, ačkoli sám je náboženským deistou, ve svém životopise odpovídá příslovím z Bible, jež mu podle jeho slov v mládí vštěpoval přísně kalvinistický otec: „Uvidíš-li muže obratného ve svém povolání, může se postavit před krále.“³³ Získávání peněz, pokud probíhá v souladu se zákony, je v moderním hospodářském zřízení výsledkem a výrazem zdatnosti v povolání a tato zdatnost, jak lze snadno zjistit, je skutečnou alfou a omegou Franklinovy morálky, jak před námi vystupuje na uvedeném místě a bez výjimky i ve všech jeho ostatních spisech.³⁴

Myšlenka, která je pro „sociální etiku“ kapitalistické kultury charakteristická, a v určitém smyslu pro ni dokonce má konstitutivní

význam, je vsuktku ona zvláštní, dnes pro nás běžná, a přitom ve skutečnosti přece jen velmi nesamozřejmá myšlenka *povinnosti mít „povolání“*. Myšlenka závaznosti, kterou má jednotlivec pociťovat vůči obsahu své činnosti v „povolání“, a to bez ohledu na to, v čem spočívá, a zvláště bez ohledu na to, zda se to nezaujatému citění musí jevit jako čisté zhodnocování jeho pracovní síly, nebo jen jako zhodnocování jeho vlastnictví hmotných statků (jakožto „kapitálu“). Je to tato idea, jež je pro „sociální etiku“ kapitalistické kultury charakteristická, ba v jistém smyslu má pro ni konstitutivní význam. Ne že by vyrostla jen na půdě kapitalismu – později se ji pokusím vysledovat v daleko starší minulosti. A pochopitelně je ještě méně možné tvrdit, že pro dnešní kapitalismus je subjektivní osvojení si této morální zásady jeho jednotlivými nositeli, například podnikateli nebo dělníky moderních kapitalistických podniků, podmínkou jeho další existence. Dnešní kapitalistický hospodářský řád představuje obrovský kosmos, do kterého se jednotlivec rodí a jenž je pro něho přinejmenším jako pro jednotlivce dán jako faktický nezměnitelný prostor, v němž musí žít. Jednotlivci, pokud je vpleten do rámce trhu, vnucuje normy jeho hospodářského jednání. Továrník, který by trvale jednal proti těmto normám, bude ekonomicky zlikvidován právě tak nutně, jako skončí bez práce na ulici dělník, který se jim nemůže nebo nechce přizpůsobit.

Dnešní kapitalismus, jenž ovládl hospodářský život, si tedy ekonomickým výběrem vytváří a vychovává takové hospodářské subjekty, podnikatele a dělníky, jaké potřebuje. Právě zde ale můžeme zřetelně nahlédnout hranice pojmu „výběr“ jako prostředku pro vysvětlování historických jevů. Takový způsob života a chápání pojetí povolání, které jsou přizpůsobeny zvláštnostem kapitalismu, tzn. aby mohly zvítězit nad jinými, musely předtím, než byly „vybrány“, zřejmě nejprve vzniknout. A to nikoli

v jednotlivých izolovaných jedincích, ale jako způsob nazírání, jež sdílely celé skupiny lidí. Tento vznik je vlastně tím, co je nutno objasnit. O představě naivního historického materialismu, podle kterého do života vstupují takové „ideje“ jako „odraz“ či nadstavba ekonomických situací, promluvíme podrobně až později. Na tomto místě bude snad pro náš účel postačovat, poukážeme-li na to, že v zemi, kde se Benjamin Franklin narodil (Massachusetts), rozhodně existoval „kapitalistický duch“ (tak jak jej chápeme) ještě před „kapitalistickým rozvojem“; stížnosti na specifické jevy ziskuchtivé vypočítavosti v Nové Anglii se zde – na rozdíl od jiných oblastí Ameriky – vyskytují už roku 1632. Například v sousedních koloniích, pozdějších jižních státech Unie, se tento duch rozvinul neporovnatelně méně, a to navzdory tomu, že v nich kapitalistický rozvoj podněcovali velkokapitalisté za *obchodními* účely, kdežto v koloniích Nové Anglie tak činili kazatelé a vzdělanci spolu s maloburžoazií, řemeslníky a yeomany z *důvodů náboženských*. V tomto případě je tedy příčinný vztah opačný, než jak bychom jej mohli odvozovat z „materialistického“ zřetele. Avšak mládí takovýchto idejí je mnohem trnitější, než jak se domnívají teoretici „nadstavby“, a jejich vývoj neprobíhá tak snadno, jako když se rozvíjí květ. Kapitalistický duch v tom smyslu, jak jsme jej až dosud pro tento pojem vypracovali, se musel prosazovat v těžkém zápase proti světu nepřátelských mocností. Smýšlení, jež Benjamin Franklin vyjádřil v citovaných úvahách a které došlo souhlasu celého národa, by bylo jako výraz nejšpinavější lakoty a zcela nedůstojného uvažování zavrženo jak ve starověku, tak ve středověku.³⁵ Dnes jej zpravidla zamítají všechny sociální skupiny, které jsou nejslaběji vetkány do specificky moderního kapitalistického hospodářství, anebo se mu nejméně přizpůsobily. A to ne snad proto, že by „ziskuchtivost“, jak se často tvrdívalo, byla v předkapitalistických érách něčím neznámým či nerozšířeným, nebo že

by „auri sacra fames“ (lačnost po penězích) byla tehdy – anebo i dnes – mimo buržoazní společnost *menší* než ve specificky kapitalistické sféře, jak si to naivně představují moderní romantici. V tom nespočívá rozdíl mezi kapitalistickým a předkapitalistickým „duchem“: *chamtivost* čínského mandarína, starořímského aristokrata a moderního sedláka není o nic menší. A „auri sacra fames“ neapolského drožkáře nebo gondoliéra či Asiata vykonávajícího podobné živnosti, ale i jihoevropského nebo asijského řemeslníka se projevuje, jak se může každý sám přesvědčit, dokonce mnohem *pronikavěji* a zejména *bezohledněji*, než by tomu bylo ve stejném případě například u Angličana.³⁶ Univerzální nadvláda *absolutní* bezohlednosti při prosazování vlastního zájmu na získávání peněz byla právě zcela specifickou charakteristikou oněch zemí, jejichž měšťansko-kapitalistický rozvoj se podle západních měřítek „opozdil“. Každý továrník ví, že nedostatečná „*coscienziosità*“ dělníků těchto zemí, například Itálie oproti Německu, byla a do určité míry stále je jednou z hlavních překážek jejich kapitalistického rozvoje.³⁷ Pro kapitalismus je jako dělník nepoužitelný stoupenec praxe neukázněného „*liberum arbitrium*“ stejně jako, jak již víme od Franklina, naprosto bezohledný obchodník. Rozdíl tedy nespočívá v nerovnoměrně intenzivním vývoji jakéhosi „pudu po penězích“. Auri sacra fames je tak stará jako nám známé dějiny lidstva. Uvidíme však, že ti, kdo se jí plně oddali jakožto *pudu* (například jistý nizozemský námořní kapitán, který „by kvůli zisku proplul i peklem, jakkoli by mu přitom měly ohořet plachty“), *nijak* nereprezentují smýšlení, z něhož vzešel kapitalistický „duch“ jako *masový jev*, o který nám zde právě jde. Bezohledný zisk, jenž se vnitřně neřídí žádnou normou, existoval v dějinách ve všech dobách, kdekoli a jakkoli to vůbec bylo možné. Tak jako válka a námořní pirátství ani svobodný, normami nesvázaný obchod neměly ve vztahu k příslušníkům cizích

národů žádné zábrany: „vnější morálka“ tu dovolovala, co bylo „mezi bratry“ zakázané. Kapitalistický zisk navenek zdomácněl jako „dobrodružství“ ve všech formách hospodářství, které poznaly zpeněžitelný majetek a poskytovaly šance na jeho zhodnocování tak, aby přinášel finanční prospěch – ve formě komendy, nájemného, státních půjček, financování válek, knížecích dvorů či úředníků. A právě tak nacházíme rovněž všude ono niterné dobrodružné smýšlení, které se vysmívá morálním omezením. Absolutní a vědomě bezohledná snaha po zisku stála namnoze zcela neotřesitelně právě vedle nejprísrnější vázanosti na tradici. A s rozdrobováním tradice a s více či méně důrazným pronikáním svobodného zisku do nitra sociálních svazků nenastávalo nějaké morální potvrzování a ražba tohoto nového, které se obvykle jen v praxi *tolerovalo* jako eticky indiferentní, nebo jako sice nepotěšitelné, leč bohužel nevyhnutelné. Toto bylo nejen standardním postojem všech etických nauk, ale – a to je podstatně důležitější – takto se i v praxi choval průměrný člověk „předkapitalistické“ epochy; „předkapitalistické“ v tom smyslu, že racionální zhodnocování *podnikatelského* kapitálu a racionální kapitalistická organizace práce se ještě nestaly určujícími silami pro orientaci hospodářského jednání. Jenže právě toto chování bylo jednou z nejsilnějších vnitřních překážek, na které všude naráželo lidské přizpůsobování se předpokladům uspořádaného měšťansko-kapitalistického hospodářství.

„Duch“ kapitalismu musel především zápasit s protivníkem, jenž vystupoval v rouchu „etiky“ jako normám podřízený životní způsob a jehož cítění a počínání lze označit za *tradicionalismus*. Také zde musíme potlačit jakýkoli pokus o nějakou konečnou „definici“. Spíše si na několika zvláštních případech ukažme (přirozeně, že i zde pouze provizorně), co se tím myslí. Začneme u dělníků.

Jedním z technických prostředků, kterých moderní podnikatel zpravidla využívá ke zvýšení intenzity práce, aby od „svých“ dělníků dosáhl co možná maximálního pracovního výkonu, je *úkolová mzda*. V zemědělství vyžaduje co nejvyšší intenzitu práce například sklizeň obilí, protože zvláště při kolísavém počasí na jejím maximálně možném zvýšení často závisí vysoké šance na zisk, resp. v opačném případě hrozí ztráta. A jelikož se zvyšováním výnosů a intenzity podnikání všeobecně stále stoupá zájem podnikatele o urychlení sklizně, využívá se zde všeobecně systém úkolových mezd. Proto se neustále pokouší podnítky k vyššímu pracovnímu výkonu zvyšováním úkolových sazeb, takže se jim nabízí příležitost dosáhnout za krátkou dobu mimořádně vysokou odměnu. Ale již zde se objevují zvláštní obtíže. Zvýšení úkolových sazeb totiž zjevně vedlo k tomu, že se za stejnou dobu nedosáhlo většího, nýbrž menšího pracovního výkonu, jelikož dělníci na zvýšení úkolové mzdy zareagovali nikoli zvýšením, nýbrž snížením denního výkonu. Vezměme příklad muže, který při výdělku jedné marky za jedno jitro pokoseného obilí denně pokosil 2,5 jitra, čím vydělal 2,5 marky. Po zvýšení úkolové mzdy o 25 feniků však nepokosil, jak se farmář nadál s ohledem na možnost vyšší odměny, například 3 jitra, aby tak vydělal 3,75 marky (to by patrně docela dobře dokázal), ale jen 2 jitra denně, protože tak vydělal jako dosud 2,5 marky, a tak „dni učinil zadost“, jak se praví v Bibli. Zvýšený výdělek byl pro něho slabším popudem než snížený objem práce. Nekladl si otázku: Kolik mohu denně vydělat, když dosáhnu maxima pracovního výkonu, nýbrž kolik musím odpracovat, abych vydělal onu částku 2,5 marky, jakou jsem pobíral dosud a která pokrývá moje *tradiční* potřeby? Právě to je příkladem chování, které označuji jako „tradicionalismus“: člověk nechce „od přírody“ vydělávat stále více peněz, ale chce jednoduše žít jen tak,

jak je zvyklý, vydělávat tolik, kolik k takovému životu potřebuje. Všude tam, kde moderní kapitalismus začínal svoje dílo zvyšováním „produktivity“ lidské práce stupňováním její intenzity, narážel na nekonečně houževnatý odpor tohoto vůdčího motivu předkapitalistické hospodářské činnosti a naráží na něj ještě i dnes všude tím více, čím „zaostalejší“ je (z kapitalistického hlediska) dělnictvo, bez něhož se neobejde. Pokračujme však v našem příkladu. Jestliže selhal apel na „smysl pro zisk“ prostřednictvím vyšších úkolových sazeb, pak bylo zřejmé, že je nutno pokusit se dosáhnout téhož postupem právě opačným: *snížením* mzdových sazeb donutit dělníka, aby pro udržení svého dosavadního výdělku podal vyšší výkon než dosud. Tak či onak se zdálo, a nezaujatému zkoumání se zdá až dosud, že nízká mzda a vysoký zisk jsou ve vzájemné korelaci a že vše, co se ve mzdě zaplatí navíc, musí znamenat adekvátní snížení zisku. Kapitalismus kráčel stále touto cestou od samého počátku a po celá staletí platilo jako článek víry, že nízké mzdy jsou „produktivní“, tzn. že zvyšují pracovní výkon. Jak prohlásil již Pieter de la Court – v tomto ohledu, jak ještě uvidíme, zcela v duchu starého kalvinismu: lid pracuje jen proto, že je chudý, a jen potud, pokud je chudý.

Ale i účinnost tohoto zdánlivě osvědčeného prostředku je omezená.³⁸ Rozvoj kapitalismu zajisté vyžaduje existenci přebytku obyvatelstva, které je možné za nízkou cenu najímat na trhu práce. Příliš velká „rezervní armáda“ sice jeho kvantitativní rozšiřování podporuje, ale brzdí jeho kvalitativní vývoj, konkrétně přechod k takovým formám provozu, které práci využívají intenzivně. Nižší mzda není totožná s levnou prací. Už z čistě kvantitativního hlediska klesá pracovní výkon za všech okolností v důsledku fyziologicky nedostačující mzdy, což znamená – pokud je to trvalým jevem – právě „výběr těch nejméně schopných“. Dnešní obyvatel Slezska pokosí při plném nasazení ve stejném

čase o málo více než dvě třetiny toho, co lépe odměňovaný a lépe živený obyvatel Pomořanska nebo Meklenburska. Po-
lák podá ve srovnání s Němcem tím menší fyzický výkon, z čím
vzdálenějšího východu pochází. A i čistě obchodně nízká mzda
jako opora kapitalistického rozvoje selhává všude tam, kde se
jedná o výrobu produktů, jež vyžadují kvalifikovanou práci vy-
učených dělníků, nebo kde jde o obsluhu drahých, snadno po-
škoditelných strojů či kde je zapotřebí ve vysoké míře soustře-
děná pozornost a iniciativa. Zde se nízká mzda nevyplatí, jelikož
způsobuje opak toho, co bylo zamýšleno. V tomto případě je to-
tiž nejen nepostradatelný pocit odpovědnosti, ale vůbec takové
smýšlení, jež se přinejmenším po dobu práce oprostí od vnucu-
jící se otázky, jak by bylo možné za minimální výkon a nanejvýš
pohodlně dosáhnout obvyklé mzdy, tzn. smýšlení, které povede
k chápání práce jako absolutního sebeúčelu, tzn. jako „povolání“.
Něco takového ale není přirozeně dané. Takové smýšlení nelze
bezprostředně docílit ani vysokými, ani nízkými mzdami, ale vý-
hradně jako produkt dlouhotrvajícího procesu výchovy. Dnes se
už dobře etablovanému kapitalismu daří poměrně snadno re-
krutovat dělníky ve všech průmyslových zemích a v jejich rámci
ve všech průmyslových oblastech, zatímco v minulosti se jed-
nalo v každém jednotlivém případě o velmi obtížný problém.³⁹
A dokonce ani dnes se kapitalismus nedostává, přinejmenším ne
vždy, k cíli bez podpory mocného pomocníka, jenž mu byl ná-
pomocen, jak vyplývá z dalšího výkladu, i v době jeho vzniku.
Opět lze nejlépe příkladem osvětlit, co máme na mysli. Dokla-
dem zaostalých, tradičních forem práce jsou dnes namnoze děl-
nice, a to zvláště svobodné. Všichni zaměstnavatelé děvčat, a to
dokonce i německých děvčat, si stěžují především na jejich abso-
lutní nedostatek schopnosti a ochoty vzdát se tradičních, již dříve
osvojených druhů práce ve prospěch jiných, praktičtějších. Tyto

dívky se odmítají přizpůsobovat novým formám práce, naučit
se je, koncentrovat rozum, nebo ho jakkoli používat. Představa
o možnosti ulehčit si práci, především ji však učinit snesitelnější,
se u nich obvykle setkává s naprostým nepochopením, takže
zvyšování úkolových sazeb je neúčinné, narážejíc na hradby ná-
vyku. Z hlediska našeho zkoumání je dosti důležité, že jinak je
tomu zpravidla jen se specificky nábožensky vychovanými dív-
kami, zejména pietistického původu. Často slýcháme – a potvr-
zují to i příležitostné dodatečné propočty,⁴⁰ že daleko nejpřízni-
vější šance k hospodářské výchově se otevírají v této kategorii.
Schopnost myšlenkové koncentrace stejně jako absolutně zá-
kladní postoj „k práci jako k povinnosti“ se u nich velmi často
propojují s přísnou hospodárností, která počítá s výdělkem i jeho
výší, jakož i se střídáním sebeovládáním a uměřeností, což vše
neobyčejně zvyšuje výkonnost. V důsledku náboženské výchovy
je zde nejpříznivější půda pro chápání práce jako sebeúčelu,
jako „povolání“, jak to kapitalismus vyžaduje, a tudíž i nejpříz-
nivější šance pro překonání tradicionalistického šlendriánu. Již
tato úvaha, týkající se současného kapitalismu, nám znovu uka-
zuje, že se rozhodně vyplatí položit si otázku, jak se mohly utvá-
řet – v době raného kapitalismu – tyto souvislosti mezi kapitali-
stickou schopností se přizpůsobit a náboženskými momenty.⁴¹
Z mnohých jednotlivých jevů lze usuzovat, že i tehdy existovaly
podobným způsobem. Odpor a pronásledování, jemuž byli vy-
staveni ze strany svých spolupracovníků například metodističtí
dělníci v 18. století, se nikterak netýkaly – anebo se netýkaly
především – jejich náboženského excentrismu, jak dokládají
zprávy o častém ničení jejich náradí (náboženský excentrismus
se v Anglii vyskytoval často i v nápadnější podobě). Nikoli, terčem
útoků byla jejich specifická – jak bychom dnes řekli – „ochota
k práci“.

Avšak obraťme se znovu nejdříve k dnešku a k podnikatelům, chceme-li si i zde ozřejmit význam „tradicionalismu“.

Sombart ve svém výkladu geneze kapitalismu⁴² rozlišil jako dva velké vůdčí motivy „pokrývání potřeb“ a „zisk“. Mezi nimi se pohybují hospodářské dějiny, a to vždy podle toho, zda je pro způsob a směr hospodářské činnosti směrodatná míra osobní *potřeby*, nebo na jejím omezení nezávislá snaha o *zisk a možnosti* jeho dosahování. Sombartem klasifikovaný „systém hospodářství pokrývajícího potřeby“ je na první pohled zdánlivě totožný s tím, co jsme tu popsali jako „ekonomický tradicionalismus“. Vskutku tomu tak je *tehdy*, pokud se pojem „potřeby“ kryje s *tradiční potřebou*. Pakliže tomu tak ale není, pak vypadávají široké masy, které je nutno podle formy jejich organizace považovat za „kapitalistické“ (a to i ve smyslu definice „kapitálu“, kterou podává Sombart na jiném místě svého díla),⁴³ ze „sféry hospodaření pro zisk“ a spadají do sféry „hospodářství pokrývajícího potřeby“. Ale i hospodářské podniky, které řídí soukromí podnikatelé ve formě obratu kapitálu (tzn. peněz nebo zpeněžitelných statků), tedy nepochybně jako „kapitalistické podniky“ s cílem vydělávat nákupem výrobních prostředků a prodejem výrobků, mohou mít samy o sobě rovněž „tradicionalistický“ charakter. V průběhu novějších hospodářských dějin se to také dělo, a to nejen výjimečně, ale vcelku pravidelně, i když s neustále se opakujícími přeryvy v podobě stále nových a vždy mocnějších průlomů „kapitalistického ducha“. „Kapitalistická“ forma ekonomiky a duch, v němž je vedena, jsou sice povšechně v „adekvátním“ vztahu, ale nikoli v poměru nějaké „zákonité“ vzájemné závislosti. A třebaže přesto zde provizorně používáme výraz „duch moderního kapitalismu“ pro smýšlení,⁴⁴ které ve vztahu k povolání systematicky a racionálně usiluje o zisk v souladu se zákonem, jak jsme to doložili na příkladu Benjamina Franklina, děje se tak z historického důvodu

proto, že ono smýšlení nalezlo v moderním kapitalistickém podnikání svou neadekvátnější formu. A na druhé straně objevilo kapitalistické podnikání v onom smýšlení svou neadekvátnější duchovní hybnou sílu.

Ale samo o sobě se však obojí může velice rozcházet. Benjamin Franklin byl naplněn „kapitalistickým duchem“ v době, kdy se jeho knihtiskařský podnik svou formou nijak nelišil od jakéhokoli řemeslnického podniku. A uvidíme, že na prahu novověku nebyli nositeli smýšlení, jež jsme tu označili jako „duch kapitalismu“, resp. nebyli v převážné míře, jen kapitalističtí podnikatelé z řad obchodního patriciátu, ale mnohem snaživější představitelé živnostenského středního stavu.⁴⁵ Ani v 19. století nejsou jeho klasickými reprezentanty vznešení gentlemani z Liverpoolu a Hamburku se svým zděděným obchodním majetkem, ale namnoze z opravdu malých poměrů pocházející zbohatlíci z Manchesteru nebo z Porýní-Vestfálska. Nejinak tomu bylo již v 16. století: i tvůrci tehdy vznikajících *průmyslových odvětví* byli zpravidla zbohatlíci.⁴⁶

Například provoz banky či exportního velkoobchodu nebo i nějakého většího obchodu s drobným zbožím, popřípadě velký prodejní sklad zboží z produkce domácího průmyslu jsou zajištěné možné jen ve formě kapitalistického podniku. Přesto však mohou být všechny vedeny v přísně tradicionalistickém duchu – ostatně obchody velkých cedulových bank ani jinak vedeny být nesmějí. Zamořský obchod spočíval v celých dlouhých obdobích na monopolech a nařízeních přísně tradicionalistického rázu. V maloobchodě – a to nemáme na mysli malé zlodějíčky, kteří dnes žádají pomoc státu – dosud neskončila revolucionizace, jež odstraňuje starý tradicionalismus. Je to týž převrat, který rozložil staré formy onoho systému skladového prodeje, jemuž se moderní domácí práce podobá jen co do formy. Průběh a význam

této revolucionizace lze, jakkoli se jedná o věci známé, vyložit opět jen pomocí zvláštního příkladu.

Z našeho dnešního hlediska byl život nákupčích, přinejmenším v některých odvětvích textilního průmyslu kontinentální Evropy, až do poloviny 19. století dosti pohodlný.⁴⁷ Vypadal asi takto: rolníci přicházeli se svými tkaninami (často zhotovenými - v případě lněných látek - převážně nebo výlučně ze surovin vlastní výroby) do města, kde bydleli nákupčí, kteří jim po pečlivé, často úřední zkoušce kvality zaplatili za dodané zboží obvyklou cenu. Odbyt na větší vzdálenosti zprostředkovávali překupníci, kteří rovněž přijížděli a nakupovali ze skladu, i když většinou ještě ne podle vzorků, ale podle běžných kvalit, nebo si zboží dlouho dopředu objednávali, přičemž se další případné objednávky odehrály u rolníků. Za zákazníky se jezdilo - pokud vůbec - zřídka, nanejvýš jednou za čas; jinak dostačovala korespondence a zvolna se rozšiřující zasílání vzorků. Skromný rozsah obchodních (prodejních) hodin, asi pět až šest denně, občas dokonce podstatně menší, vzrůstal v období kampaně - pokud ale nějaká byla. K tomu připočtíme obstojný výdělek, postačující ke slušnému životu a v dobrých časech i k uložení menšího kapitálu, povšechně relativně velkou vzájemnou snášenlivost konkurentů a současně zásadní shodu na principech obchodování, jakož i hojné každodenní návštěvy místní měšťanské „besedy“ a příležitostné podvečerní posezení při skleničce či kávě. Celkově tedy obrázek poklidného životního tempa.

34— Nepochybně se jednalo o „kapitalistickou“ formu organizace, a to jak z hlediska čistě kupecko-obchodního charakteru podnikatelů, tak s ohledem na fakt nepostradatelného vstupu kapitálů, které byly v obchodě reinvestovány; v rozporu s ní není ani objektivní stránka ekonomického postupu či způsob vedení účetnictví. Bylo to ale „tradiční“ hospodářství, přihlédneme-li

k *duchu*, jenž naplňoval podnikatele a - lze přímo říci - tvořil základ „étosu“ podnikatelských kruhů: tradiční postoj k životu, tradiční výše zisku, tradiční množství práce, tradiční způsob obchodování a vztahy k dělníkům a v podstatě i vztahy k tradičnímu okruhu zákazníků, ke způsobu jejich získávání a k odbytu.

Ale náhle se toto pohodlí jaksi porušilo, a to často aniž nastala nějaká zásadní změna ve formě organizace, například přechod ke koncentrované výrobě, ke strojovému tkalcovskému stavu apod. Zprvu došlo pouze k tomu, že se jistý mladý muž, příslušník jedné ze zúčastněných kupeckých rodin, odstěhoval z města na venkov. Zde si pro svou potřebu pečlivě vybíral tkalce, značně zpřísnil jejich závislost a kontrolu, a tak je převychoval z rolníků na dělníky. Současně převzal do svých rukou drobný obchod, a pokud možno i přímý kontakt na cílové odběratele. Začal osobně získávat zákazníky, které pravidelně každý rok navštěvoval, především však dokázal přizpůsobit kvalitu výrobků výlučně potřebám a přáním zákazníků, přičemž zároveň uplatňoval zásadu „nízká cena, velký obrát“. Poté nastalo to, co je vždy a všude následkem takového procesu „racionalizace“: kdo do něj nevstoupil, musel vystoupit. S počátkem zuřivého konkurenčního boje někdejší idyla skončila. Vznikaly rozsáhlé majetky, jež se už neukládaly na úrok, ale znovu se investovaly do obchodu. Starý, blahobytný a pohodlný postoj k životu ustoupil střízlivé věcnosti u těch, kteří do onoho procesu vstoupili a uspěli, poněvadž ne-spotřebovávali, ale *chtěli* vydělávat, jakož i u těch, kteří - setravše u starého způsobu života - se *museli* omezovat.⁴⁸ A co je zde podstatné: v těchto případech to nebyl v první řadě příliv nových peněz, který tuto revoluci vyvolal - celý proces byl v mnohých případech, jež znám, uveden do chodu jen několika tisíci kapitálu vypůjčených u příbuzných -, nýbrž nový *duch*, „duch moderního kapitalismu“, jenž vstoupil na scénu. —35

Otázka po hybných silách expanze moderního kapitalismu není tedy v první řadě otázkou původu peněžních zásob zhodnocovaných kapitalistickým způsobem, ale především otázkou vývoje kapitalistického ducha. Kde se probouzí a kde se mohl projevit, vytváří si peněžní zásoby jako prostředky svého působení, nikoli naopak.⁴⁹ Avšak jeho nástup nebyval pokojný. První novátor byl vystaven záplavě nedůvěry, někdy i nenávisti, především však morálnímu rozhořčení. Znímám více případů, kdy se leckdy začaly vytvářet úplné legendy o temných stínech v jeho dosavadním životě. Každý dostatečně nezaujatý pozorovatel si snadno povšimne, že právě tohoto podnikatele „nového stylu“ mohl před ztrátou střízlivého sebeovládání a před morálním a hospodářským ztroskotáním ochránit pouze mimořádně odolný charakter. Kromě jasného pohledu a ráznosti mu nepostradatelnou důvěru zákazníků i dělníků – s přihlédnutím k jím zaváděným novotám – získávaly právě určité a velmi zřetelné „morální“ kvality, jež mu zároveň zajišťovaly patřičnou pružnost při překonávání nesčetných překážek. Ale právě tyto kvality mu všude umožňovaly mnohem intenzivnější pracovní výkon, jaký se nyní vyžaduje od podnikatele, a které nebyly slučitelné s pohodlným užíváním si života. Jednalo se tedy o morální kvality specificky jiného druhu, než jaké vykazoval právě tradicionalismus minulých časů.

Tento navenek zcela nenápadný, ale pro prosazení ekonomického života, naplněného tímto nových duchem, přece jen rozhodující obrat nepřivodili zpravidla krkolomně odvážní a bezohlední spekulanti a podnikatelští dobrodruzi, které nacházíme ve všech epochách ekonomických dějin. Jeho původci byli odvážní a zároveň uvážliví, především ale střízlivě a neustále rozhodně a plně věci oddaní mužové s přísně měšťanskými názory a „zásadami“, kteří prošli tvrdou školou života.

Máme sklon se domnívat, že tyto osobní morální kvality nemají

samy o sobě nic společného s nějakými etickými zásadami, nebo dokonce s náboženským myšlením a že je v tomto zaměření něco bytostně negativního: schopnost vymanit se z tradice. Skutečnou základnou takového obchodnického způsobu života je tedy nejspíše liberální „osvícenství“, a tak tomu dnes vsutku ve všeobecnosti je. Nejenže jeho představitelé zpravidla postrádají při svém způsobu života jakýkoli vztah k náboženským východiskům, nýbrž – pokud tento poměr existuje – mívá přinejmenším v Německu negativní charakter. „Kapitalistickým duchem“ naplnění lidé dnes bývají vůči církvi ne-li přímo nepřátelští, tak alespoň lhostejní. Představa zbožné nudy v ráji je pro jejich čínorodou povahu málo přitažlivá, přičemž náboženství se jim jeví jako nástroj, který odvádí lidi od práce na půdě tohoto světa. Na dotaz po smyslu jejich neúnavného shonu, jenž se nikdy netěší z nabytého majetku, a který se právě proto při čistě vezdejší orientaci života musí jevit tak nesmyslný, by asi odpověděli (pokud by vůbec odpovědět dokázali), že je to „starost o děti a vnuky“. Ale protože tento motiv není pro ně specifický, neboť stejně působil také u lidí „tradicionalistických“, by asi vcelku prostě a správněji prohlásili, že se jim obchod se svou ustavičnou prací stal „v životě nepostradatelným“. To je opravdu jediná adekvátní motivace, jež současně – z hlediska osobního štěstí – vyjadřuje *iracionalitu* tohoto způsobu života, ve kterém člověk existuje kvůli svému obchodu, a nikoli naopak. Samozřejmě přitom hrají jistou roli pocity moci a uznání, které zaručuje už pouhý fakt vlastnictví. Pokud se fantazie celého národa přikloní k čistě kvantitativním veličinám, jako je tomu ve Spojených státech, tam tato romantika čísel působí na „básníky“ mezi obchodníky neodolatelným kouzlem. Ale jinak to vcelku nejsou ti vůdčí a zejména ne ti trvale úspěšní podnikatelé, kteří se tím dají získat. Ti zpravidla zakotví v přístavu fideikomisního majetku

a úřednické šlechty se syny, jejichž chování na univerzitě a v důstojnickém sboru představuje pokus zapomenout na vlastní původ. Takto – coby produkt epigonské dekadence – vypadá běžný průběh života německých kapitalistických zbohatlických rodin. „Ideální typ“ kapitalistického podnikatele, zastoupený i u nás v jednotlivých vynikajících případech, nemá s tímto primitivnějším nebo jemnějším povýšenectvím nic společného.⁵⁰ Straní se nápadného vystupování i nepotřebného plýtvání, jakož i vědomého využívání své moci. Vnější znaky společenské úcty, jíž se těší, jsou mu spíše nepříjemné. Jinak řečeno, jeho způsob života – a právě historického významu tohoto pro nás důležitého jevu je třeba se dotknout – má namnoze jistý asketický rys, zřetelně vystupující do popředí ve Franklinově výše citovaném „kázaní“. Není totiž nijak řídkým, ale naopak častým jevem, že se u tohoto typu podnikatele setkáváme s určitou mírou chladné rezervovanosti, která je mnohem upřímnější než ona zdrženlivost, kterou tak chytře doporučuje Franklin. Pro sebe nemá ze svého bohatství „nic“, s výjimkou iracionálního pocitu dobře „naplněného povolání“.

Ale právě to připadá předkapitalistickému člověk tak nepochopitelné a záhadné, tak odpudivé a zavrženíhodné. Z jeho hlediska lze vysvětlit jen jako produkt perverzních pohnutek („auri sacra fames“), že někdo může učinit cílem své celoživotní práce výlučně myšlenku, aby jednou spočinul v hrobě obtížen materiální vahou svých peněz a majetku.

38— V našich současných politických, soukromoprávních a obchodních institucích a ve struktuře, jež je vlastní našemu hospodářství, je nyní možné, jak již bylo řečeno, chápat tohoto „ducha“ kapitalismu jako čistý produkt přizpůsobování. Kapitalistický ekonomický řád potřebuje toto „povolání“, v němž se člověk odezdá vydělávání peněz. Je to určitý způsob přístupu k vnějším

statkům, který je oné struktuře natolik adekvátní a natolik je spojen s podmínkami, jež vedou k vítězství v ekonomickém existenčním zápase, že dnes už vůbec nelze mluvit o nutné souvislosti onoho „zbožně-peněžního“ životního způsobu s nějakým jednotným „světonázorem“. Tento řád už totiž nevyžaduje schvalování od nějakých mocných náboženských sil, přičemž vliv církevních norem na hospodářský život, pokud je ještě vůbec patrný, pociťuje jako překážku právě tak jako státní reglementaci. Jsou to obchodně-politické a sociálně-politické zájmy, které zpravidla určují „světonázor“. Kdo svůj životní způsob nepřizpůsobí podmínkám kapitalistického úspěchu, zahyne nebo nevykone. Tak se projevuje doba, ve které se moderní kapitalismus osvobodil od svých dřívějších opor poté, co zvítězil. Předběžně můžeme konstatovat, že tak jako kdysi kapitalismus rozbil staré formy středověkého řízení ekonomiky jen ve svazku se státní mocí, tak se totéž odehrálo v jeho vztahu k mocnostem náboženským. Zde hodláme prozkoumat, zda a v jakém smyslu tomu tak bylo. Přitom je stěžejní potřeba dokazovat, že se peněžní zisk pojatý jako sebeúčel, který je povinností člověka, tedy peněžní zisk jako „povolání“, přičil mravnímu cítění celých epoch. Ve větě „deo placere vix potest“, která se stala součástí kanonického práva (stejně jako ono místo z evangelia, kde se mluví o úroku) a jež se vztahovala na činnost obchodníka,⁵¹ spočíval již ve srovnání s názory poměrně širokých vrstev, radikálně odmítajících zbožně-peněžní vztahy, vysoký stupeň vstřícnosti katolické doktríny vůči finančním zájmům italských měst.⁵² Totéž platí i o Tomášově označování snahy o zisk jako turpitude, což se týkalo i zisku nevyhnutelného, a proto mravně přípustného. A také tam, kde se doktrína ještě více přizpůsobovala, například u Antonína z Florencie, přece jen nikdy zcela nevyzrál pocit, že se u činnosti zaměřené na zisk jako sebeúčel

v zásadě jedná o pudendum, jehož toleranci si vynucovaly již existující životní pořádky. Jednotliví doboví moralisté, především z nominalistické školy, akceptovali rozvinuté počátky kapitalistických obchodních forem jako dané a pokoušeli se prokázat jejich přípustnost. A především obchod přijímali – nikoli bezrozporně – jako nutný a v něm se rozvíjející „industria“ jako legitimní a eticky nepohoršlivý zdroj zisku. Avšak „ducha“ kapitalistického zisku vládnoucí nauka odmítala jako turpitude, nebo ho přinejmenším z mravního stanoviska nehodnotila pozitivně. Takový „etický“ názor, jež zastával například Benjamin Franklin, by byl jednoduše nemyslitelný. Především takto to chápaly zúčastněné kapitalistické kruhy. Pokud stály na půdě církevní tradice, jejich celoživotní práce byla v nejlepším případě něčím mravně indiferentním, tolerovaným, ale pro spásu něčím povážlivým, a to již pro neustálé nebezpečí kolize s církevním zákazem lichvy. Jak dokládají prameny, po smrti bohatých lidí plynuly církevním institucím dosti značné sumy jako „výkupné za svědomí“. Podle možností se peníze vracely i bývalým dlužníkům jako usura, jež jim byla neprávem odebrána. V jiné situaci se nacházely – kromě kacířských nebo za povážlivé považovaných směrů – jen patricijské rodiny, které se již od tradice vnitřně odpoutaly. Ale i skeptici a osoby, stojící mimo církev, se snažily pro všechny případy vyrovnat se s církví paušálními sumami, neboť pro zabezpečení se proti nejistotám posmrtného stavu to tak bylo přece jen lepší. Ale také proto, že (přinejmenším podle rozšířeného volnějšiho chápání) vnější podřízení se církevním nařízením ke spáse stačilo.⁵³ Právě zde vystupuje zřetelně najevo, co je *mimoetické* nebo přímo *nemorální* a co podle *vlastního* chápání zúčastněných ulpívá na jejich jednání. Jak se tedy z tohoto jednání, mravně v nejlepším případě jen tolerovaného, stalo „povolání“ ve smyslu Benjamina Franklina? Jak lze

historicky objasnit, že v centru kapitalistického vývoje tehdejšího světa, ve Florenci 14. a 15. století, platil peněžní a kapitálový trh všech politických velmocí za mravně povážlivý nebo nanejvýš za tolerovatelný, kdežto v zálesácko-měšťanských poměrech Pensylvánie v 18. století, kde z pouhého nedostatku peněz ustavičně hrozilo, že se ekonomika zhroutlí do naturální směny, kde nebylo po větších živnostenských podnicích ani stopy a kde se banky nacházely v úplných počátcích, mohlo být totéž náplní mravně chvályhodného, ba dokonce přikázaného způsobu života? Bylo by naprostým nesmyslem argumentovat zde „odrazem materiálních poměrů“ v „ideální nadstavbě“. Z jakého myšlenkového okruhu tedy pocházelo začlenění činnosti navenek zaměřené čistě na zisk do kategorie „povolání“, které jednotlivec pociťoval jako *povinnost*? Byla to totiž právě tato myšlenka, jež zajišťovala morální základ a oporu způsobu života podnikatele „nového stylu“.

Za základní motiv moderního hospodářství obecně se obvykle – konkrétně u Sombarta v jeho často zdařilých a působivých výkladech – označoval „ekonomický racionalismus“. To je nepochybně správné, pokud se tím rozumí ono rozšíření produktivity práce, jež odstranilo vázanost výrobního procesu na přirozeně dané „organické“ hranice lidské osoby tím, že ho rozčlenilo na základě vědeckých hledisek. Tento proces racionalizace na půdě techniky a ekonomiky nepochybně podmiňuje také důležitou část „životních ideálů“ moderní buržoazní společnosti: práce ve službě racionálnímu uspořádání při zaopatřování materiálních statků lidstvu tanula bezpochyby představitelům „kapitalistického ducha“ vždy na mysli jako jeden z hlavních cílů jejich celoživotní práce. Je nutno si například přečíst, jak Franklin líčí vlastní snahy ve službě komunálních improvements ve Filadelfii, abychom si tuto samozřejmou pravdu jasně uvědomili. A potom ta radost a pýcha, že

„dávají práci“ mnoha lidem a že se spoluúčastní ekonomického „rozkvětu“ rodného města, a to v onom na počet obyvatelstva a obchodů orientovaném smyslu, jež s ním kapitalismus spojuje. To vše patří u moderního podnikatele zcela samozřejmě ke specifické a nepochybně „idealisticky“ míněné radosti ze života. A právě tak je samozřejmě jednou ze základních vlastností soukromého kapitalistického hospodářství, že je racionalizováno na základě přísné *účetní* rozvahy a usiluje plánovitě a střízlivě o ekonomický úspěch – a to v protikladu k rolníkovi, žijícímu ze dne na den, k privilegovanému šlendriánu někdejšího cechovního řemeslníka a „kapitalismu dobrodruhů“, jež se řídil podle politických šancí a iracionální spekulace.

Zdá se tedy, jako kdyby se dal vývoj „kapitalistického ducha“ nejsnáze pochopit jako dílčí jev v rámci celkového vývoje racionalismu a musel být odvoditelný ze zásadního postoje racionalismu k základním životním problémům. Protestantismus by přitom historicky přicházel v úvahu jen potud, že by plnil funkci „nezralého plodu“ čistě racionalistických životních postojů. Ale jakmile se o něco takového vážně pokusíme, ukáže se, že tak jednoduše problém nelze klást už jen proto, že dějiny racionalismu v žádném případě nemají charakter paralelního vývoje v jednotlivých oblastech života. Například racionalizace soukromého práva, pokud ji pojímáme jako pojmové zjednodušení a rozčlenění právního materiálu, dosáhla své dosud nejvyšší formy v římském právu pozdního starověku. Nejméně však pokročila v některých hospodářsky nanejvýš zracionalizovaných zemích, zvláště v Anglii, kde obnova římského práva svého času ztroskotala na moci velkých právnických cechů, zatímco v katolických oblastech jižní Evropy římské právo nadále platilo. Čistě světská racionální filozofie se v žádném případě v 18. století neprosadila jen nebo především v kapitalisticky nejrozvinutějších zemích. Voltairiánství je dodnes

obecným majetkem širokých horních a, což je v praxi významnější, i středních vrstev právě v zemích románsko-katolických. Rozumíme-li „praktickým racionalismem“ povšechně onen způsob života, jež vědomě váže svět na pozemské zájmy *jednotlivého* já a z tohoto stanoviska jej také posuzuje, pak tento životní styl byl a dosud je typickou vlastností národů „*liberum arbitrium*“. V krvi ho mají Italové a Francouzi a my jsme se mohli přesvědčit, že to nikterak není půda, na které se přednostně daří onomu vztahu lidí k jejich „povolání“ jakožto k úkolu, jak to potřebuje kapitalismus. Život je možné – a tato prostá věta, na niž se často zapomíná, by měla stát v záhlaví každé studie, jež se zabývá „rationalismem“ – „zracionalizovat“ podle nanejvýš odlišných základních hledisek a velice rozdílnými směry. „Racionalismus“ je historický pojem, který v sobě zahrnuje celý svět protikladů. Naším úkolem je zjistit, plodem jakého ducha byla konkrétní forma „racionálního“ myšlení a života, z níž povstala ona myšlenka „povolání“ a ono, jak jsme viděli, z hlediska čistě eudaimonistických vlastních zájmů tak iracionální, odevzdání se *práci* jako povolání, tedy to, co bylo a dosud stále je jedním z nejcharakterističtějších základních součástí kapitalistické kultury. Nás zde zajímá právě původ onoho *iracionálního* prvku, jež se skrývá v tomto i v každém jiném pojmu „povolání“.

3. Lutherova koncepce povolání. Úkol výzkumu

Nelze přehlédnout, že již v německém slově „Beruf“ („povolání“), a možná ještě zřetelněji v anglickém „calling“ přinejmenším *spoluzaznívá* jistá náboženská představa, *úkolu* uloženého Bohem. A čím větší důraz klademe na toto slovo v konkrétním